

Biblioteka
MISLILO

KNJIGA IV

KAKO DAVATI

Seneka

KAKO RAZMIŠLJATI O BOGU
DREVNA MUDROST ZA MODERNE ČITAOCE

Kako odneti pobedu u raspravi
Drevni vodič za umetnost ubediivanja
Ciceron

Kako razmišljati o Bogu
Drevni vodič za vernike i nevernike
Ciceron

Kako biti vođa
Drevni vodič za mudre vođe
Plutarh

Kako ostati pribran
Drevni vodič za kontrolu besa
Seneka

Kako umreti
Drevni vodič za kraj života
Seneka

Kako biti slobodan
Drevni vodič za stoički život
(Enhiridion i odabrani delovi Diskursa)
Epiktet

Seneka

KAKO DAVATI

**Drevni vodič za umetnost
davanja i primanja**

Odabrao, preveo i napisao uvod

Džejms S. Rom

2021.

HOW TO GIVE / Seneca
Copyright © 2020 by Princeton University Press

Izdavač
Miba books, DOO
Dušana Vukasovića 33, Beograd

Za izdavača
Miloš Seferović

Urednik
Žana Jevtić

Prevod
Ivana Maksimović

Lektura i korektura
Ivana Stijović

Priprema za štampu
Aleksandar Petrović

Plasman za Srbiju
011/713-80-36
065/2783-448

Tiraž
1.000 primeraka

Štampa
Neven, Beograd
www.mibabooks.rs

Sadržaj

UVOD	7
O DOBROČINSTVIMA	23
PISMO PRIJATELJU 81	219
BELEŠKE	233

UVOD

Kada ste poslednji put poklonili nešto? Možda je to bilo u prilici u kakvoj se poklon očekuje – rođendan, venčanje ili završetak školovanja. Ili ste nešto poklonili spontano, *jer imate dobro srce*, kako se to kaže. Možda ste nekoga častili izlaskom ili obrokom, doneli bocu vina na večeru ili donirali novac u dobrotvorne svrhe. Verovatno niste zastali da razmislite o moralnom značenju svojih postupaka ili da u potpunosti shvatite da ste, u očima rimskog pisca Seneke, na neki mali način spašavali svet. Vaša sposobnost davanja, kako Seneka navodi u svom traktatu *De Beneficiis* (*O dobročinstvima*), suštinski je deo onoga što vas čini ljudskim bićem i, ako dajete u ispravnom duhu, može vas čak približiti božanskom.

Kao mislilac stoičke škole, Seneka je božanski plan video u svemu što ljudi rade, a posebno u davanju poklona i činjenju usluga. Njegova filozofija odisala je verskim ubeđenjima. On govori o „Principu koji vodi i iz kog stvari uzimaju svoj oblik“ (I.6), mada ponekad ovaj princip vidi kao nešto sačinjeno od više bića ili ga poistovećuje sa Prirodom ili zvezdama i planetama. Na kraju, na jednom mestu tvrdi (4.7) da nije važno kakvo ime dajemo „prvobitnom uzroku svih stvari“, da li je taj uzrok u jednini ili množini i da li ga personifikujemo, sve dok nastojimo da pratimo unutrašnje smernice koje nam je usadio. Nagon za darežljivošću, ostaje on pri svome, *dobrota našeg srca*, prva je među ovim smernicama.

Kako ljudska rasa opstaje, pita Seneka, bez brzine, snage i razjarenosti drugih životinja? Samo kroz dva unikatna atributa (4.18): Razum i ono što Seneka naziva *societas*, društveni nagon, ovde naveden kao „zajednica“ u

nedostatku boljeg prevoda. Naša sposobnost da pomažemo jedni drugima, da udružimo sredstva, da *dajemo*, uzdigla nas je iznad divljih bića koja nas na svaki drugi način prestižu, i zaista nas je učinila gospodarima stvaranja. (Seneka nije bio ni izbliza tako dobro upoznat sa svetom prirode da uoči sličan društveni nagon kod drugih životinja, a malo šta je znao o majmunima koji ovu odliku dele sa ljudskim bićima.)

U Senekinim očima, mi nismo ove sposobnosti razvili vremenom, kao što bi moderni evolucionisti mogli da tvrde. Naš nagon ka darežljivosti je od početka u nas „utkan“. Zamišljeno je da budemo darežljiva bića, baš kao što je zamišljeno da budemo vrlji u drugim stvarima, da nas razum vodi kroz dela i da spreči jetke emocije, naročito bes, kao i strah – naročito strah od smrti, da naše umove skrene sa puta. Ovo su osnovni principi stoičke škole, koje Seneka istražuje u mnogim proznim traktatima i otvorenim

pismima koje je za života objavio. (*Kako ostati hladan i pribran* i *Kako umreti* druge dve knjige Senekine mudrosti koje sam preveo za ovu ediciju, bave se problemom emocija koje nas remete – u prvom slučaju je to bes, u drugom strah od smrti.)

U traktatu čiji su delovi izneti ovde, *O dobročinstvima*, Seneka nastoji da ojača nagon za davanjem i podigne našu svest o tome koliko postizemo time što taj nagon slušamo, a koliko gubimo ignorišući ga ili izvitoperujući ga. Sebičnost, bojažljivost, egoizam, pohlepa i desetak drugih mana, prema Senekinom viđenju, stoje na putu našoj božanskoj prirodi. Odbijamo da dajemo ili dajemo na loš način, sa visoka gledajući one koji naše poklone primaju, tražeći da se obznani dato ili očekujući uzdarje – u tom slučaju dar više nije dar već je nešto kao pozajmica, potkupljivanje ili poslovna razmena. Sa druge strane odnosa davanja, često loše i primamo, bez osećaja zahvalnosti koji nas navodi i mi sami

da dajemo. Od naše nezahvalnosti i drugi su manje radi da daju, te niti koje vežu *societas* počinju da se osipaju.

O dobročinstvima je najduži od sačuvanih Senekinih eseja, što ukazuje na važnost koju je pridavao temi. Vrlo je moguće i da je vremenom dodavao ponešto, jer poslednje tri knjige od ukupno sedam imaju sasvim drugačiji ton, a sedma sadrži delove koji lutaju od teme i deluju kao kasniji dodatak. Čak i nakon što ga je dovršio, imao je šta da kaže na datu temu, jer je jedno od svojih *Pisama prijatelju* posvetio istoj temi, opisujući to pismo kao produžetak i proširenje svog dela *O dobročinstvima*. Ova knjiga sadrži deo tog pisma. Zna se da je objavljeno 64. godine nove ere, pred Senekinu smrt. *O dobročinstvima* je moglo biti sastavljeno u bilo kom trenutku tokom osam godina koje su prethodile ili možda tokom većine tog vremenskog perioda.

Tokom svih tih osam godina, sa početkom i nešto ranije od toga (54. godine nove ere),

Seneka je vodio dvostruki život, sastavljajući filozofske eseje i tragične drame, ali i služeći kao glavni savetnik Nerona, vladara Rima, koga je u mladosti podučavao. Neron je sa sedamnaest godina nasleđem postao *princeps*, ono što mi danas nazivamo „imperatorom“, u dobu kada su mu zaista bili preko potrebni savet i moralni autoritet starijeg čoveka. Seneka, uvaženi državnik, pisac, mislilac i čovek tri puta stariji od Nerona, pružio je novoj vladavini baš takav autoritet. Seneka je jednu deceniju blisko sarađivao sa Neronom, u međuvremenu se silno obogativši, ali kako je njihov odnos postajao sve lošiji (zajedno sa Neronovim mentalnim zdravljem), shvatio je da je zatočen. Iako je ponudio da vrati svoje ogromno imanje, Neron (prema onome što je o njegovom razmišljanju preneo istoričar Tacit) nije hteo da prihvati pogodbu niti da mu dopusti da napusti imanje. Dozvolivši Seneki da vrati ono što je primio (opet prema onome što nam Tacit prenosi), svoju će vladavinu

predstaviti kao eksploatatorsku. Nakon što su se još više udaljili jedan od drugog, 65. godine nove ere, imperator se pozvao na dvosmislene dokaze kako bi Seneku optužio za izdaju i naveo ga da izvrši samoubistvo.

Zbog toga što je Seneka postao basnoslovno bogat, vrlo moguće uz Neronovu pomoć, a onda shvatio da ne može da vrati ono što je primio, tema darova i davanja je imala posebno mesto u njegovom životu. Ovo se, međutim, ne bi dalo pretpostaviti iz njegovog dela *O dobročinstvima*. Uz diskreciju rođenu usled pogibeljnosti tiranije, Seneka u svom traktatu ne pominje ni svoj lični život ni političku karijeru, kao što je bio slučaj i u svemu drugom što je pisao. Čak i kada govori o „služiteljima kraljevskoj moći“ (2.5) koji molioce ostavljaju da čekaju pre nego što podele milosti, ne daje nikakve naznake toga da je većinu dana i sâm bio okružen tim moliocima, „klijentima“ (*clientes*) kako su ih Rimljani nazivali, kojima je bila potrebna

pomoć imperatora te su tražili Senekinu podršku. Tako se Senekin paradoksalni položaj na Neronovom dvoru, moćnog čoveka kom se traže usluge, ali i zarobljenika usluga koje je primio, nazire kroz njegov tekst. Tačno koliko je njegov život uticao na njegov rad nešto je o čemu se može raspravljati.

Umesto da se bavimo tim složenim pitanjem (na koje verovatno i ne postoji odgovor), hajde da se traktatom *O dobročinstvima* pozabavimo kao onim što suštinski jeste, sokoljenje na velikodušnost i zahvalnost, a ne samokritika ili samoodbrana čoveka koga pritiskaju Neronovi darovi. Hajde ovo da posmatramo kao izraz onih uverenja koje je Seneka držao najbliže svom srcu: uverenost da božanski plan vodi i štiti ljudsku rasu, plan blagonaklonih bogova, ubeđenje da grešnost svih ljudskih bića zahteva milostivost i praštanje u istoj meri, osećaj čuda pred lepotom i obiljem sveta, nekako udruženim sa strahom da isti taj svet ponire u kaos (kao što

sumorna slika grada pod opsadom i njegovih pljačkaša u 7.27 daju „istinsku sliku ljudskog života“). Iznad svega, hajde da uživamo u re-torskoj umetnosti prvoklasnog književnika: vrtoglavih vrhuncima i raskošnim slikama, kaleidoskopskim prelazima tona i glasa i vatrenim verbalnim okršajima (Senekina specijalnost) sa zamišljenim protivnicima, prizvanim iz etera da budu mamci ili strašila.

Dosta ove raskoši, međutim, predstavlja problem za prevodioca. Poteškoće u ovom slučaju počinju od samog naslova eseja. *De Beneficis* se obično prevodi kao *O dobročinstvima* iz nedostatka boljeg ekvivalenta za latinsko *beneficium* – koje kombinuje ono što mi nazivamo „darom“, „uslugom“ i „dobrim delom“. U svom obimnom eseju iz 2013, *Seneka o društvu*, klasičar Mirijam Griffin iznosi mišljenje da je „benefit“¹ jedini

1 U engleskom se *beneficium* prevodi kao „benefit“, što između ostalog znači i „doprinosi za zaposlene“ – prim. prev.

način da se prenese *beneficium* i u prvi mah sam ja i delio to mišljenje. No, ne samo što je „benefit“ neugledno već i, bar kod američkog čitaoca, stvara sliku penzionog i zdravstvenog plana za zaposlene. Problem postaje još i složeniji zbog toga što Seneka neprestano kroz esej pominje *beneficia* (množina od *beneficium* – prim.prev) pa se nedostacima ovog izraza moramo neprestano iz početka baviti. Na kraju sam uglavnom izbacivao tu reč i primenio širok raspon alternativa, najpre „darovi i dobra dela“, ali ponekad samo jedno od ta dva, kao i „usluga“, „blagodet“ ili gerund glagola „davati“, što je naročito zgodno u pasusima u kojima Seneka govori o *beneficium* kao o aktivnosti ili procesu.

Kao i kod svih Senekinih eseja, prevodilac se suočava sa šovinizmom grčko-rimskog sveta kada ima posla sa zamenicama. Seneka se, kao i njegovi savremenici, obraćao uglavnom muškom rodu pod pretpostavkom da je njihova moralna građa najbitnija, jer su oni

ti koji se bave politikom i državništvom. Njegovi primeri i hipotetički akteri su bez izuzetka muškarci, ako je suditi prema muškom rodu latinskih reči.² Delovalo mi je pogrešno da nastavljam ovu polnu pristrasnost, ali mi je takođe delovalo pogrešno, ili bar ne u skladu sa vremenom, da uvodim ženske zamenice tamo gde ih Seneka u svom dobu ne bi koristio. Ovaj sam problem rešio time što sam „on“ preobratio u „oni“, „mi“ ili „kažeš“ u slučaju kada Seneka uvodi neimenovanog protivnika sa *inquit* (on/ona kaže). Ovo mi nije delovalo kao izobličavanje originala zbog toga što Seneka i sâm meša izjave u prvom, drugom i trećem licu, ne prateći nikakav očigledan obrazac, kada iznosi moralne tvrdnje ili zamišljene odgovore sagovornika.

2 Valja imati na umu da u engleskom postoje dva roda, muški i ženski, ali samo kada su u pitanju lične zamenice trećeg lica u jednini (on, ona). Kada su u pitanju glagoli, imenice i ostale zamenice, rod se ne može odrediti, dok latinski ima tri roda (muški, ženski, srednji) i oni se razlikuju u imeničkim i glagolskim oblicima (prim.prev).

Kad god je delovalo da zamenica trećeg lica deluje jače ili jasnije od alternativa, rešio sam da sačuvam zamenicu muškog roda Senekinog, mora se priznati, patrijarhalnog teksta.

Odlomci iz *O dobročinstvima* koje sam odabrao predstavljaju manje od četvrtine celog eseja. *O dobročinstvima* nije samo Senekin najduži rad već je i najodređeniji i najtemeljniji: većim delom se bavi vrlo usko određenim i čak danas teško shvatljivim i nepoznatim problemima davanja i primanja, koji su od manjeg interesa modernom čitaocu nego dalekosežni ciljevi ovog dela. U odabiru sam prednost davao najširim, najinspirativnijim odlomcima, posebno onima koji imaju veze sa bogovima, jer su bogovi od suštinske važnosti u tome kako Seneka razmišlja o čovečanstvu.

Prema Seneki nam bogovi, ovde zamišljeni ne kao olimpijska božanstva iz mitologije već kao neodređene, bezlične sile, pružaju neuporedivi i vrhunski model davanja

i dobročinstva. Svet koji su nam pružili je predivan i ispunjen brigom i podrškom, čak i ako ga mi jesmo napravili haosom i metežom kao u gradu pod opsadom. Oni nikada ne uskraćuju svoju velikodušnost i nikada ne očekuju da im se vrati. U svom čovekoljublju, u nas su usadili nagon da dajemo – „dobrotu naših srca“ – koja je utkana u ono što čini civilizaciju. Seneka je bio ubeđenja da smo blagosiljani božanskim i to nekada izražava strašću propovednika za predikaonicom što će, nadam se, modernom čitaocu približiti njegovo delo i podstaći ga na dublje razmišljanje o tome šta radimo kada dajemo.

